

دستگاه دشتی به بالین هر کدام از اولیا می‌رود که دیدگاه نمایی آن رابطه قهرمان داستان با شخصیت‌های فرعی داستان را نشان می‌دهد و در شکل‌گیری خصوصیات وفاداری، مهربانی و پهلوانی شخصیت قهرمان نمایش بسیار کمک می‌کند و در ادامه برای اینکه نزدیک صبح با ضدقهرمان داستان مواجه می‌شود، کم‌کم آن را از دستگاه دشتی به سمت چهارگاه می‌برد که اصطلاحاً به آن ذوالفقار خوانی می‌گویند و بعد متناسب با زمان مواجهه قهرمان (عباس) و ضدقهرمان (شمر) که در شعر هم اشاره می‌کند، نزدیک صبح است، از دستگاه چهارگاه استفاده شده است که کمک شایانی به شخصیت‌پردازی می‌کند. آن مهربانی و وفا به اهل بیت، تبدیل به ایستادگی و رشادت در مقابل دشمن می‌شود و بعد از این مواجهه، در بسیاری از نسخه‌ها با شگرد بحر طویل خوانی بگونه‌ای که این دو شخصیت در حال مجادله کلامی هستند و قهرمان با تمام ارزش‌های معنوی خود و ضدقهرمان با صدار زشها و ارزش‌های مادی و دنیوی خود به مکالمه می‌پردازند و یکی از صحنه‌های ماندگار را در تعزیه‌ها رقم می‌زند. موسیقی در این صحنه نقشی محوری دارد، چون گفت و گوها گاه‌بند به بند، بیت به بیت، مصرع به مصرع و بصورت بحر طویل ادامه می‌شوند، که موسیقی هر کدام از دیگری متمایز است، چنان که در مجادله‌های کلامی هم لحن‌ها دارای اوج و فرود و گاهی هم نیاز به خروش و گاهی هم نیاز به نصیحت دارد و موسیقی در همه این لحظات در خدمت مبنای دراماتیک شبیه‌خوان است. در این میان بعضی شخصیت‌ها هم در تعزیه هستند، که تقدس اهل بیت را ندارند و بیشتر پیش برنده داستان هستند، برای مثال چوپان تعزیه، طفلان مسلم که در دستگاه دشتی، دیلمان و گاهی اوقات موسیقی نواحی می‌خوانند. مثال دیگر در همین مجلس دوطرفان، شخصیت زن حارث و کنیز حارث است، که مکالمه‌شان در دستگاه همایون و در پیش در آمد آن است و با توجه به اینکه اتفاق در نیمه شب می‌افتد و سکوت شب در صحنه باید ملموس باشد از این مقام استفاده شده است. امروزه آگاهی نسل جوان به زوایای تعزیه اندک است، اگر تعزیه را با تمام زوایای صحیح آن اجرا کنند زیبایی دو چندان خواهد داشت. خصوصیت این هنر عظیم این است که هیچ تجدیدی نمی‌تواند به آن وارد شود. برای مثال نوحه خوانی‌های جدید، شعرهای امروزی، روضه خوانی‌ها و... حتی می‌توان گفت بقدری این هنر تخصصی است که هر شاعری نمی‌تواند صنعت شعری آن و دایره واژگان آن را تشخیص بدهد و برای مخاطب تعزیه هیچ وقت جذاب نبوده و متوجه می‌شود که آن شعر یا موسیقی جزو تعزیه نیست. برای مثال در تعزیه موسی کاظم وقتی حضرت عیسی به صحنه می‌آید، با مقام موسیقایی مثنوی می‌خواند، این مقام به نوعی با صحنه عجین گشته است که هر مقام دیگری را جایگزین کنیم با همه اتفاقات صحنه و شخصیت پردازی و... مغایرت خواهد داشت، چون در دست‌ترین حالت ممکن تعبیه شده است.

زندگی صبر و شکیبایی پیشه می‌کند و تاب و مقاومت دارد بنابراین مقام چهارگاه برای نشان دادن تمام حالات و صفات و کیفیات مناسب است. به همین جهت آن را مهمترین مقام موسیقی می‌دانند. زندگی معجونی است از غم و شادی و موسیقی چون نماینده کمال احساسات بشر انسان نمی‌تواند همیشه از پیش آمده‌های زمانه شاد و خرم باشد و همان طور که به موسیقی فرح انگیز نیاز است، نیاز به موسیقی غم انگیز هم محفوظ است. اندوهی که از شنیدن این نغمات حاصل می‌شود در حقیقت غمی نیست که گریه آور و ملالت خیز باشد بلکه حالتی ایجاد می‌کند که شنونده از روی تأثر سر به جیب تفکر می‌گذارد.

موسیقی توانست با توجه به عناصر موجود در دستگاهها و مقامها و تطبیق با فرهنگ آیینهای مذهبی پیش از اسلام خود را در دوران اسلامی در شکل هنرهای مذهبی مانند نوحه خوانی، تعزیه و مناجات حفظ نماید. در تعزیه بخاطر حرمت و احترام به شهدای واقعه کربلا از شبیه‌خوان‌های خوش صدا و آشنا به فن خوانندگی استفاده می‌شد. از این رو موسیقی تعزیه توانست حکمت واقعه عاشورا را برای اندیشه و تفکر مردمان بگشاید. تعزیه مانند امانت داری بود که موسیقی کهن ایران زمین را در طی سده‌های مختلف به امانت گرفته و رفته رفته به نسل‌های بعد منتقل کرده است. نوع موسیقی انتخابی در تعزیه در ارتباط با تأثیر آن بر هنر روایت ارتباطی است که با شنونده مذهبی شکل گرفته است. همچنین تنوع نغمه‌ها و آهنگها و استفاده از مقام‌ها و گوشه‌های با شکوه و نسبتا شاد، مانند راست، پنجگاه، ماهور، همایون و آهنگهای ضربی برای خواندن ترانه، نوحه و پیشخوانی‌ها و آواز بچه‌خوانها و حتی استفاده از آهنگ‌ها و مارشهای نظامی به تدریج تقریباً از دوره ناصرالدین شاه به بعد در تعزیه باب شده است.

تعزیه از پر رمز و راز ترین آئین‌ها

امیر آزاد روستا بازیگر تئاتر و تعزیه‌خوان به خبرنگار روزنامه صبا گفت: ارتباط دراماتیک موسیقی و نمایش در تعزیه و شبیه‌خوانی یکی از پر رمز و راز ترین آئین‌های ایرانی است که با تعمق اندیشه در آن می‌توان به زیبایی‌های هنری آن پی برد. وی معتقد است: یکی از ایزارهایی که پدیدآورندگان تعزیه، آن را بطور صحیح از آن استفاده کرده‌اند، موسیقی ایرانی است، که به گواه اساتید آواز ایران، یکی از دلایل ماندگاری مقام‌های موسیقی در ایران، تعزیه بوده است و در مقابل استفاده بجا از آنها، زیبایی خاصی به شبیه‌خوانی بخشیده است.

آزاد روستا ادامه داد: ترتیب قرار گرفتن دستگاه‌ها در تعزیه هم در نوع خود بی‌نظیر است، توالی مقام‌های آوازی، و مرکب‌خوانی مرتبط با فرآیند صحنه، بقدری زیباست که ایضا چون کنسرت موسیقی تمام نکات آن رعایت شده است. برای مثال در تعزیه حضرت عباس، وقتی که شبیه‌خوان حضرت عباس، پاسبانی می‌دهد، در

و نواختن دوهل، سنج، کرنا و شیپورهای مختلف معمول شد. در موسیقی آوازی تعزیه برگرفته از موسیقی قدیم ایران بوده است استفاده از آوازهای به کار برده شده در تعزیه بر پایه اصول اصطلاحات خوانندگی است که در سال‌های موسیقی به آن اشاره شده است. موسیقی آوازی در تعزیه خوانی رفته رفته به همت تعزیه‌خوانانی که در موسیقی و آواز روز بدگی و مهارت داشتند تحول یافت و در دوره ناصری از لحاظ وسعت و تنوع در نغمه‌ها به اوج شکوفایی رسید. روح‌الله خالقی معتقد است: موسیقی از راه آواز در تعزیه خوانی حفظ شد و استمرار یافت و خوانندگانی از مکتب تعزیه در آمدند که در فن آواز خوانی به مقام هنرمندی رسیدند و موسیقی ملی را از نابودی رهانیدند، در تعزیه هر نقش آواز خود را داشت، برای امام حسین (ع) نواهای سنگین و جدی می‌نواختند. که ضمن خون آوری، حس آرامش و امید را القا می‌کرد مثل مقام نوا، حضرت عباس (ع) چهارگاه می‌خواند، حر عراق می‌خواند. شبیه عبدالله بن حسن که در دامان شاه شهیدان به درجه شهادت رسیده، گوشه‌ای از آواز را که را می‌خواند که به همین جهت آن گوشه به راک عبدالله معروف است. اگر قرار است در تعزیه اذان بگویند حکما در آواز کردی است. در سوال‌ها و جواب‌ها هم رعایت تناسب با آواها با یکدیگر شده است، مثلاً اگر امام حسین (ع) یا حضرت عباس (ع) سوال و جوابی داشت امام شور می‌خواند و عباس هم باید جواب خود را در همان زمینه بدهد. روح‌الله خالقی موسیقی دان بزرگ عصر ما در کتاب نظری به موسیقی مطالب ارزنده‌ای درباره مقامها و آوازهای ردیف موسیقی ایران دارد؛ مثلاً دستگاه شور از ملال و حزن درونی حکایت می‌کند گاه با ناله‌ای موثر و وقاری پوشیده از حجب و حیا نصیحت و دل‌داری می‌دهد. شور را می‌توان به انسان سالخورده‌ای تشبیه کرد که در مقابل ناسازگاری روزگار به عوض آنکه سرب زانوئی غم‌گذارد اشک حسرت بیبارد با کمال صبوری و بردباری تامل می‌کند و درس بی‌علاقگی و عدم همبستگی نسبت به عالم فانی را می‌دهد. آواز دشتی نیز که یکی از زیباترین متعلقات شور است حزن و غم انگیز و دردناک است ولی در عین حال لطیف و ظریف است گویی آواز دشتی از حنجره‌ای خارج می‌شود که صاحب آن از مکر و حيله و تزویر آگاه نیست. دستگاه چهارگاه، نماینده جامع و کاملی است از تمام حالات و صفات موسیقی ایران، این گام تمام خواص موسیقی ایران را در بر دارد زیرا در آمد آن مانند ماهور موقر و متین شاد است. چهارگاه مانند انسان کاملی است که تمام خصائص و محسنات ذوق شرفی و احساسات عالی‌انسانی را داراست بدین معنی که در برابر سختی‌های

طولانی و اشعارشان ساده و آکنده از عبارات محاوره‌ای بود. این اشعار بصورت کم وزن سروده می‌شدند و گاه اصلاً دارای وزن نبودند. تعزیه در جریان تکامل خود از شبیه‌خوانی محض به نمایش مفصل و پیچیده پیرایه‌های قابل ملاحظه‌ای به خود گرفت که از کیفیت اپراگونه آن کاسته و به جنبه‌های تئاتری و نمایشی آن افزوده شد. تعزیه نویسان همبستگی و وحدت میان موسیقی و نمایش را با انتخاب دقیق شعر انجام می‌دادند. در واقع رابطه بین شعر و موسیقی همراه با نمایش الزامی بود. کم‌کم تعزیه‌ها در محل‌هایی به نام تکیه بر گزار شد اصطلاح تکیه در ایران برای امکان مراسم سوگواری دسته جمعی به کار می‌رفت. شخصیت‌های تعزیه به سه دسته تقسیم می‌شدند: اولیا، اشقیاء، اشخاص فی‌مابین. از نظر دیدگاه موسیقایی در مجالس تعزیه استفاده از شبیه‌های نقالی، بر خوانی و شاهنامه خوانی متداول بوده، این شبیه‌ها با فن صدا و سخنوری و دانش قدیمی و سنتی همراه بود که همواره بهترین مضامین را با بهترین بیان نقل می‌کردند. تعزیه خوانان عمدتاً کسانی بودند که صدای گرم و خوش داشتند و آگاه به فن آواز خوانی بودند. انواع تصانیف در قالب پیشواز نوحه بر سه مصرف خوانی و مرکب خوانی از تکنیک‌های فرم‌های آوازی هنر تعزیه است. تعزیه‌خوان‌ها جهت انتقال و القای دقیق حس خود از تمام امکانات و داشته‌های موسیقی ایرانی استفاده می‌کردند، در واقع آنچه که مهم بود تطبیق داستان تعزیه همراه با تکنیک‌های مقام‌ها و گوشه‌های موسیقی ایران بود. بدین ترتیب موسیقی تعزیه در هر منطقه با تنوع و سبک‌ها و پیدایش فرم‌های ممتازی مواجه گردید. از آنجا که واقعه عاشورا و حرمت امام حسین (ع) در بین شیعیان از اهمیت خاصی برخوردار بود مردم سعی در به یادداشتن مراسمی که در شأن ایشان باشد اقدام می‌کردند و این باعث شد تعزیه به عنوان هنر مذهبی در دل مردم روز به روز رشد کند و باعث پیشرفت‌هایی از لحاظ موسیقی و نمایش و دیگر اجزای این هنر شود.

موسیقی در تعزیه

موسیقی در تعزیه به دو شکل آوازی و سازی وجود داشته است. موسیقی سازی تعزیه ابتدا به صورت استفاده از طبل و شیپور و به مرور زمان سازهای موسیقی در تنظیم متنوع‌تر شد